

L'última victòria. Un fragment d'un poema inèdit de Constantí Llombart

Josep Enric Estrela
Universitat de València

1. Un fragment del poema *La mort del Conqueridor* de Constantí Llombart

La convocatòria dels Jocs Florals organitzats per Lo Rat Penat l'any 1888 degué ser especialment recordada per Constantí Llombart, un dels dinamitzadors més actius de la Renaixença a València (Escartí & Roca), ja que suposà, en termes literaris, la seua entronització; és a dir, l'obtenció del màxim reconeixement al qual podien optar els lletraferits que participaven en aquells certàmens: la proclamació com a Mestre en Gai Saber. Com reporta Roca (2007, 94; 2011a, 127-130) Llombart guanyà en aquella ocasió quatre premis, tres dels quals eren ordinaris: un accèssit a la Flor Natural, amb la poesia *L'albat* –una de les composicions més populars del poeta (Llombart 2006, 378-383)–; un objecte d'art, per un esbós biogràfic d'Ausiàs March, i una joia al·legòrica d'argent per la composició lírica *La mort del Conqueridor*. L'extraordinari fou oferit per la Societat Econòmica d'Amics del País, i consistia en un dos “jarróns acerats,” i el guanyà amb una història de la Cartoixa de Porta Coeli.

Com assenyala també Roca (2011a, 128), l'estudi biogràfic d'Ausiàs March, la història de la Cartoixa de Porta Coeli i *La mort del Conqueridor* semblava que estaven il·localitzats i havien romàs inèdits; però no totalment, atés que Llombart, amb la col·laboració de Francesc Tarín sí que publicà un compendi, en dues parts, de la història de la cartoixa de Porta Coeli a *El Archivo* (Llombart & Tarín 1889a) i un fragment de *La mort del Conqueridor* en la revista cultural catalana *La Renaixensa*, el 1888 (Llombart 1888, 297-304). En concret es tracta de la part cinquena, de les sis que estava dividit aquell poema –o llegenda en vers–, que tot seguit transcrivim:

LA MORT DEL CONQUERIDOR
LLEGENDA DEL SEGLE XIII
L' ÚLTIMA VICTORIA (1)¹

Consternada está Valencia:
¿Qué té la jòya del Cit?
Tancats los alberchs se vehuen,
tothòm pels carrers va trist;
¡dirías qu'en cementèri
la ciutat s'ha convertit!
Quedes les fònts no mormolen,
ni entonen les aus sos trins,
ni un remor per maravella,
lo silenci interrompíx,
puix ni encara en les esglesies,
ahon se resa día y nit,
resònen de les campanes
los acostumats repichs.
Pálit lo sòl va ponentse

¹ En nota a peu de pàgina: (1) Aquesta inspirada poesia forma la quinta part de la hermosa llegenda *La mort del Conqueridor*, escrita per D. Constantí Llombart, y premiada en los últims Jochs Florals celebrats per Lo Rat Penat de Valencia.

com quant lo Senyor morí,
y com si dol se posara,
lo cèl de núbols se vist;
puix tal com si la natura
capaç fora de sentir,
sembla que angoixa sofrisca,
sembla qu'estiga patint.
Joves, vells, hòmes y dònes,
pel conflicte esbalaíts,
a un mateix punt s'encaminen
caplfcats y pensatius.
Tots al real palau s'endressen,
Y, en quant se tròben allí,
uns als altres se pregunten,
desitjosos d'inquirir
notícies qu'al pòble en pesa
tenen l'ànima en un fil,
puix per igual interessen
als més grans qu'als més petits,
ja que tots, branques d'un arbre
al qu'una savia nodrix,
un mateix còr deuhem tindre,
y tindre un mateix esprit.
Mes, ¿qué ocuerrix en Valencia?
¿Qu'es lo que á son pòble aflix?
Cap al véspre es ja, y la plassa
del real paláu se va omplint
de ciudadáns, duenyas, patjes,
frases soldats y morischs,
que bregant se despernegan,
demostrant son afany viu
per saber dins de la regia
morada lo que occurix;
y en tant qu'en l'alcácer vehuen
als magnats entrar y eixir,
plens d'impaciència y d'envetja
llevar volgueren del mig
a la guardia d'almugávers,
qu'á ells lo pas els impedix,
mes esperant saber nóves
passarán allí la nit,
tal com si muts estigueren,
sense llançar ni un sospir,
puix lo pòble de Valencia
qu'algo sap, y s'estremix,
no per temor, per respècte,
ni á dir *xut* s'ha d'atrevir.
¡Pòbra Valencia! ¿A ton pòble
qu'es lo qu'en lo còr l'aflix?
¡Tan malalt lo rey En Jaume

aplegá d'Alcira ahir,
que ja sòls de deu salvarlo
pòt lo poder infinit!
¡Tan malalt y vell s'encontra,
que, segons tot lo mon diu,
dubten los fisichs que puga
la enfermetat resistir!
Fòrt l'anciá fon com un ròure,
coluna fon de granit;
mes sixanta nòu anys conta,
y tot lo temps ho rendix.
Valencia, qu'en ell delira,
creu que ja no'l vorá viu.
Y entorn del palau, sancera
la nit passarà sofrint,
o derramant en los temples
ses llágrimes fil á fil,
pera que Deu al monarca
la salut li torne al fi.
Y entre tant sens una estréla
pahorosa avança la nit,
y altra claror en la fosca
plaça no se distingix,
que la dels llantions encesos
qu'es divisen allá dins,
y de les cambrés reflecten
pels cristalls de colorins,
ahon, de quant en quant, les ombres
dibuixen ab sos perfils,
personatges qu'entren ó ixen,
y ab sos moviments distints,
per los finestrals revèlen
que la mòrt ha entrat allí.
¡Valencia! ¡Pòbra Valencia!
¿Qué tens? ¿Qué te succeheix?
¿Qu'es lo que tant t'acongoixa?
¿Qu'es lo qu'en lo còr t'aflix?
Ton pòble en la plaça vetla
a altes hores de la nit,
y acás sens donarse conte,
per intuició ó per instint,
vagament es qu'endivina,
o millor dit, presentix,
eixos moments misteriosos
en qu'al Suprem obedint,
la mòrt, que tot ho capgira,
la mòrt, cumplint son destí,
solemnement del pervindrer
d'un gran reyne decidix.
Era de Joliòl una nit fosca,

fea d'estiu caliginosa basca,
negres y espessos nubols endolaben
del ample lirmament la vòlta blava.

Lo viver de la gent per punts creixía,
ja estreta pera tants era la plaça,
y era en l'inmenrs concurs còsa admirable
que la quietut no haguera qui torbara.

Tots ab curiositat, plens d'ansia, esperen
saber dins lo palau qu'es lo que passa;
¡quant imponent! ¡Conmovedora escena
la qu'entre tant llòch te en la regia cambra!

Baix los plechs de vellut dels cortinatjes,
lo rey, assossegat, la mòrt aguarda,
y ja ni pendres vòl les medicines
que pròximament hi ha sobre una taula.

Donan tètrica llum al daurat tetjo,
del rich artesonat penja una llantia,
que, ab sos groguenchs fulgors, trista allumena
lo cadavèrich ròstre del monarca.

Sobre un reclinatòri, dins d'un tríptich.
gòtich treball de primorosa talla,
hi ha una devòta imatge de Maria
ab dues viròlles d'òr allumenada.

¡Es la Verge del Puig! La santa Verge
qu'un feliç jorn del rey fon encontralla,
y á qui postrat lo bisbe de Valencia
pera l'august malalt salut demana.

Muts al pacient los circumstants oviren,
l'anciá, de quant en quant tus y pantaixa;
pròp te á son confesor, pròp te á sos metjes
qu'han perdut de salvarlo la esperança.

Sos fills, los dos infants, gens no abandonen
lo puesto ahon lo seu deurer els reclama,
y els dos, junt al capsal, tant l'un com l'altre,
atents están á fer lo que'l rey mana.

A fills, filles y nets, qu'entorn d'ell mira,
reposat dirigintlos la paraula,
evangélichs consells, máximes santes,
com la millor herència, els recomana.

L'august malalt serva en ses darrerries

cabal lo seny, la intel·ligència clara.
Y en son destí pensant de l'altra vida
la mòrt ràpidament veu com avança.

Seré l'ha vist de pròp tantes vegades,
qu'indiferent mirant com l'amença.
plé de resignació, sembla que jugue
ab lo gelat acer de sa guadanya.

Ja, resollant, ha entrat en l'agonia,
ja tot se li enfosqueix, ja lo llit palpa,
y beneix á tots, y els braços creuha,
y algo pareix que vullga dir encara.

Alça la vista al cèl, y obrint los llabis,
com Jesús en la creu, tranquil exclama:
–*¡Tingau, Deu y Senyor, misericòrdia!*
¡En vòstres mans comane la meu ànima!–

Dobla suaument lo cap com si dormira,
ronca son pit, que febles gemechs llança,
ert estira lo còs, minven ses ansies,
y un sospir exhalant sos blaus ulls tanca.

Sembla que del Empir angels purisims,
en quant l'últim alé la rey exhala,
himnes baixen cantant, chòrs d'alegría,
y al cèl volant s'en puguen la seva ànima.

Los célichs cants de glòria s'extingueixen,
plena d' aroma y llum deixen lo estança,
y, al anarsen, tot queda en lo misteri
com quant lo sòl en l'horisont s'apaga.

Dames y caballers, agenollantse,
llavors resen pel mòrt una pregaria;
¡Tots lo fúnebre llit plorant rodetjen!
¡Dormit sembla qu'está! ¡Ja en pau descansa!

¡Ha mòrt lo rey en Jaume! Ha mort l'insigne
conqueridor qu'als moros aterraba;
aquèll que destroçant la Mit Il·lna [sic],
per tot arreu alçá la Creu sagrada.

¡Ha mort lo rey En Jaume! A[q]éll invicte
rey qu'ab l'acer flamiger de sa espasa,
per son bras arrancar sabé tres regnes
a la invilida racoa musulmana.

Valent guerrer, guanyá trenta batalles,

croniste fon, com César, de sa fama,
fundá, pietós cristiá, dues mil esglesies,
y sabies lleys y furs dictá á la patria.

Magnánim, generós, misericòrde,
y de gentil presència lo monarca,
perfècte caballer, fon radiant astre
que allumená esplendent la Etat-Mitjana.

Per çò l'inafaust succés en quant conega
Valencia, la ciutat que l'idolatra,
plorará, sens conhort á aquell que día:
—«Als reys que als pòbles amen, Deu los ama.»

¡Ha mòrt En Jaume en sa ciutat volguda!
¡Tíngalo Deu en sa divina gracia!
¡Cristianament guanyá la glòria etèrna!
¡Sòls ja aquesta victoria li mancaba!

Altra millor no n'alcançá en sa vida,
triomfá, per fi, del mon en la batalla,
y entr'els benavirats, ja pera sempre
viurá del cél en la regió més alta.

¡Ha mòrt lo rey! La desgracia
pronte entre'l pòble cundix,
y per tot arreu's escolten
plòrs, gemechs, clamors y crits,
que ben clarament expresen
lo dolor qu'está sentint,
al mancarli lo monarca
a qui tant té qu'agrair.
Mentres tant, lo real cadavre,
com si estiguera dormint,
la servidum silenciosa
estés ovira en son llit,
ab son argentada barba
y son rosat cabell fi,
qu'en daurades, llargues clenjes.
Sos amples muscles cobrix,
com si la mare natura,
quí era En Jaume comprenint,
rich mantell d'òr, ans de náixer,
ja li haguera concedit.
Hi ha en sos llabis dols mig riurer,
la mort del Conqueridor.
hi ha algo en son semblant sublim,
y en son front cèrta unció mística,
pur reflet del paradís,
que, ab sa santitat, respècte

y veneració infundix.
¡No's coneix que finit haja!
!Més que mòrt, sembla estar viu!
Caballers, dames y patjes,
nafrats pel dolor, transits,
la pèrdua del rey llamenten
com la d'un bòn pare els fills
y á sa familia aconsòlen,
y fins la trahuen d' allí,
ab los conòrts enfortida.
Que pera'ls còrs afligits,
son en tan terribles casos
un calmant, un lenitiu.
rodejat de sa mesnada,
y en l'apariència tranquil,
¡Sòlament l'infant En Pere
no vòl de la cambra eixir!
Son fons sentiment domina,
Son dolor mal comprimix;
mes á lo millor la pena
no podent ja resistir,
mira al difunt, y la cara
girant, cony avergonyit,
ab ses llágrimes demòstra
que també los reys son fills.
Un confús remor de sobte
baix en la plaça s'ha ohit,
al qu'espantosa cridòria
de la multitud seguix,
com de pròxima tempèsta
los atronadors rugits:
y en quant l'infant s'en adona,
son sitial deixant d'un brinch,
per un finestral aguaita,
y apenes si descobrix,
al mateix pèu del alcácer,
lo mónstre bellugadiç,
qu'envòlt entre les tenebres,
ab sos udòls y bramits,
amenaçant, romprer òsa
lo silenci de la nit.
¡Qué més mónstre, ni més fera
qu'un pòble quant s'embravix!
En Pere alló no s'explica;
mes prompte aplega l'avís
de que Mentesa [sic] s'encontra
en poder dels enemichs
y qu'en son castell y vila
los mòros s'han establít,
gracies als traydors qu'ajuden,

mals cristians, als sarrahins.
 Furiós l'infant, tirant xispes,
 al dormitori es dirig,
 ahon ja, entre blandóns encesos,
 y ab lo blanch hábit que vist,
 gelat está de son pare,
 lo cadavre gegantí.
 Davant d'ell un moment resa,
 mentalment se despedix,
 un bes en lo front li dona,
 bull sa sanch, glatix son pit,
 y ab solemne veu exclama:
 –¡Pare y rey! M'en vaig; partixch;
 mes vòstres precèptes jure
 religiosament cumplir!–
 y de la Sèu de Valencia,
 que Santa María's diu,
 soterrar mana á son pare
 en un sepulcre interí,
 ahont sos despulls se conserven
 mentres tant éll combatix,
 y en son regne pera mòstra
 no deixa ni un serrahí.
 Llavors, empunyant l'espasa,
 que l'espant fon dels muslims,
 y que va rebre en Alcira
 de son pare benehit;
 coratjós l'infant En Pere,
 l'acerat *Tiçó* brandint,
 als caballers y ríchs-hòmens,
 –¡Llamp de Den! [sic] –cribant els diu–
 ¡Ara... al castell de Montesa!
 ¡Ara... á véncer ó á morir!–

CONSTANTÍ LLOMBART

2. Poesia, Història? *La mort del Conqueridor*, una composició polèmica

La mort del Conqueridor optà al següent tema, proposat pel consistori jocfloralesc:

poema ó leyenda en verso, de regulares dimensiones, en que se cantasen ó describieran los principales hechos de la vida del rey D. Jaime el Conquistador; rigurosamente ceñidos á la verdad histórica y justificados con los correspondientes testimonios de los historiadores (Campanar 1888, 53).

I la composició en qüestió, com n'informa el títol, situava el rei Jaume I en els darrers moments de la seua vida, cosa que atorga al poema un grau d'originalitat, ja que no se centrava –en contrast amb gran part de la producció literaria jocfloralesca de caire patriòtic d'aquella època– en les gestes que dugué a terme, sinó que posava l'accent en la humanitat del monarca, tot exalçant el seu caràcter de rei savi, just i religiós.

Malgrat que ens ha pervingut de manera fragmentària, sí que coneixem el contingut de la totalitat del poema, gràcies al sumari que publicà Ramon de Campanar –que possiblement es tracta d'un pseudònim (Belenguer Cebriá, 229)– a la revista que dirigia

Roc Chabàs, l'historiògraf més destacat de la Renaixença valenciana (Furió), *El Archivo* (Campanar 1888, 55-56):

La Mort del Conqueridor

LEYENDA DEL SIGLO XVI

I.

Lo real del eixércit

Viejo y enfermo El rey D. Jaime, contra su voluntad, por prescripción facultativa no puede ponerse al frente de su ejército, que se halla en Játiva, para combatir la insurrección de los moros sublevados en las inmediaciones del Valle de Albaida, acaudillados por el famoso Alzadrach ó Alzarch.- La acción principia al amanecer con la celebración de una misa de campaña, la cual, sentado en un sillón oye el rey desde una de las ventanas de su palacio, frente a la que se ha colocado el altar, donde se efectua el sagrado sacrificio.- Terminada la ceremonia, y despues de haber comulgado los principales caballeros que van á partir á la guerra, acaudillados por el infante D. Pedro suben éstos á despedirse del rey, el cual les manifiesta su profundo sentimiento de no poder marchar en busca del enemigo.- Partida del ejército.

II.

La febra del rey

El rey se encuentra postrado en el lecho; á su cabecera el judío Jahuda está escribiendo la Crónica que dicta el monarca, con cuyo motivo el poeta dá á conocer varios de los principales hechos de la vida del Conquistador, hasta que la calentura priva á éste de los sentidos.- En los momentos de fiebre el rey delira, y el Sr. Llombart indica suscitadamente y de un modo admirable algunos de los amoríos y hechos de armas del ínclito monarca, hasta que queda este adormecido. En tal estado, llega un mensajero del campo de batalla a anunciar al rey que ésta es desastrosa y que los cristianos van á quedar vencidos.- Los que con el rey se encuentran, conociendo el carácter impetuoso de D. Jaime, dudan entre darle esta fatal noticia teniendo en cuenta el grave estado de su salud y aguardar á que se decida la victoria. Pero el rey que vuelto ya en sí de su aletargamiento ha podido comprender el peligro en que su ejército se halla, se incorpora y salta del lecho, cayendo al suelo débil y sin fuerzas.- Levántanlo y procuran acostarle, pero llevado de su enérgico carácter manda disponer la silla de manos donde se hace colocar, y con el pendón real parte precipitamente al campo de la lucha.

III.

Lo dimats malavirat

Descripción de la desastrosa batalla de Lluchente.- Los moros llevan en la lucha gran ventaja á los cristianos.- El rey D. Jaime llega en el momento en que más encarnizada está la pelea; distinguen los sarracenos el pendón real, suena entre ellos el nombre del rey, se apodera la confusión; cunde el pánico, y todavía resulta vencedora la cristiana hueste.- Muerte del caudillo Alzarch.- Victorioso

el infante D. Pedro dirígese a donde el rey su padre se encuentra, el cual lleno de entusiasmo le abraza y besa en la frente.- Recogidos los despojos de la batalla y con los moros prisioneros, regresa el ejército á Játiva.

IV.

La jornada de la mort

Hácese trasladar el rey á Alcira, con objeto de vigilar mejor los víveres para el ejército, á cuyo frente continua el infante D. Pedro en Játiva.- En Alcira siéntese tan mal el monarca que hace llamar á su hijo D. Pedro, otorga testamento abdicando el reino de Valencia en éste, á quien entrega su espada, y el de Mallorca en D. Jaime.- Viste el hábito de la orden del Cister, á cuyo monasterio de Poblet quiere retirarse,

si Dios concede aún algunos años de vida, encarga á D. Pedro, después de darle admirables consejos, que si muere antes de llegar al indicado monasterio, deposite su cadáver en la Seo de Valencia, y que no se preocupe en celebrar sus exequias hasta dejar completamente pacificado el reino.- Ordena á D. Pedro que regrese a Játiva, y creyendo encontrarse más aliviado, dispone la marcha para Valencia.

V.

L'última victoria.

Aspecto de Valencia.- El pueblo á las puertas del palacio real, espera impaciente y consternado nuevas de la salud del rey; éste, que ha llegado de Alcira en gravísimo estado, se encuentra moribundo en el lecho, rodeado de la real familia.- Muerte del Conquistador.- Retíranse todos de la mortuoria estancia, permaneciendo en ella D. Pedro que no quiere abandonar el cadáver de su padre.- Tumulto en la plaza.- Noticia de que los moros se han apoderado del castillo de Montesa. Jura el infante D. Pedro ante el regio cadáver, cumplir sus mandatos, ordena que le sepulte en la Seo de Valencia interinamente, y parte con los caballeros y ricos-hombres á Montesa á sofocar la insurrección.

VI.

Dos anys demprés.

Sitio de Montesa por las tropas cristianas.- Batalla con los moros.- Asalto del castillo.- Vencedores los cristianos, enarbolan el pendón aragonés en la atalaya.- Pacificación del reino. Partida de D. Pedro á Valencia á cumplir la última voluntad del rey su padre.-vExhumación de los restos del rey D. Jaime.- D. Pedro pasa la noche velando el cadáver.- Visión del infante.- Amanece.- Solemnes exequias á las que asiste la real familia, la corte y el consejo.- Terminan las exequias.- Recorre el cortejo fúnebre las calles de Valencia, desde la cual es conducido el cadáver del monarca al monasterio de Poblet, concluyendo el poeta con un enérgico apóstrofe contra los que en nuestro siglo destruyen aquel grandioso y artístico monumento.

I també gràcies a Ramon Campanar coneixem el veredict del jurat, atés que en aquella mateixa revista, en gener de 1889, el va transcriure:

La Mort del Conqueridor.- “Es una important llegenda del segle XIII, que aixina la califica l'autor, pero qu'en sentir del Consistori poguera molt be denominarse poema. Consta de sis hermosos cants, escrits en diversitat de metros, en los que, de una manera interessant, se celebren los principals fets de la gloriosa vida del rey En Jaume I d'Aragó pera lo qual l'autor se val de son art y son ingeni, conseguint per aquest mig condensar en tan breu espay la llarga y accidentada historia de tan invicte monarca. Ab la riquesa de detalls de que'l poeta es servix, no solaments ha demostrat sa erudició, sinó que també ha conseguit donarlos vida als personages de l'obra, animació als aconteiximents qu'en ella es referixen, y fins lo savor y colorit de l'època en qu'es verificaren. L'abundancia de nótes que al final de l'obra se lligen, clarament demosta l'estudi fet per l'autor d'aquest treball, y fins á quin Punt s'ha cenyt á la veritat histórica (Campanar 1889, 141).

Les raons per les quals Campanar havia transcrit la decisió del jurat obeïen al fet que aquell tema del certamen havia generat una polèmica a les pàgines d'*El Archivo*, en la qual participaren Campanar, Valentí Claret –que Belenguer suggereix que es tracta de Llorente, sota pseudònim (Belenguer Cebriá, 230), pels coneixements que manifesta del funcionament de l'entitat ratpenatista als seus articles–, Roc Chabàs i el mateix Constantí Llombart.

Ramon Campanar, en un article titulat “Poesia é Historia” publicat en el número corresponent a octubre de 1888 d'*El Archivo* s'oposava a l'opinió de Claret, el qual considerava –en un article publicat en la mateixa revista, en juliol, i titulat “Historia ó poesia” (Claret 1889a)– que el tema d'aquell guardó no era adequat perquè era impossible satisfer l'exigència dels gèneres poètic i històric “sino a condición de absorberse uno al otro, resultando un pastel, una mescolanza, ni hermosa, ni verdadera” (Campanar 1888, 53).

Cal assenyalar, al respecte, que en aquell moment la introducció del positivisme en els estudis històrics començava a posar en tela de judici la metodologia emprada pels historiògrafs romàntics, que atorgava gran rellevància als judicis de valor, expressats amb un estil literari i, en contrast, propugnava el recolzament de documentació com a condició indispensable per a plantejar una interpretació d'un fet, o defensar una tesi, amb rigor (Escartí & Estrela; Belenguer Cebriá, 229-231). En aquest sentit, un dels exponents més clars d'aquella evolució metodològica són els nombrosos treballs de caire històric i erudit que es publicaven a *El Archivo*, i també en altres revistes culturals de l'època, com *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, que dirigiren Constantí Llombart i Josep M. Puig Torralva (Estrela 2013), i on col·laborà també Chabàs.

Tot i això, Campanar era de l'opinió que es podia fer poesia històrica ajustant-se al rigor històric, sense caure en les idealitzacions. El secret era, al seu parer, fer una combinació harmònica dels fets històrics. En conseqüència, defensava la iniciativa de l'entitat ratpenatista, perquè al cap i a la fi del que es tractava era d'omplir un buit, una qüestió que preocupà de manera especial als renaixencistes (Estrela 2005):

Tal vez así, Lo Rat Penat quiera fomentar el conocimiento de la historia patria y difundirla entre todas las clases, pues V. que tan al corriente muestra estar de las cosas de Valencia, no debe ignorar el deplorable estado de ignorancia en que la generalidad, y hasta algunas personas que pasan por conocedoras de la materia, se encuentran respecto a este punto (Campanar 1888, 57).

No obstant això, Campanar també acudí a demanar l'opinió de l'autor de l'obra guanyadora, el qual manifestà que l'article de Claret havia estat “escrito de prisa, sin meditación y sin mirar las consecuencias” (Campanar 1888, 54).

Davant aquella resposta de Campanar, Valentí Claret sembla que considerà que l'àmbit de la disputa excedia el de l'adequació del tema proposat pel consistori dels Jocs Florals i l'àmbit de la polèmica s'eixamplava, abraçant un element més concret: la composició guanyadora.

En el número següent d'*El Archivo*, corresponent a novembre de 1888, Valentí Claret publicà una crítica loquaç de l'article de Campanar i també de la composició de Llombart. Respecte a la manera en què aquest havia presentat al rei en Jaume en *La mort del Conqueridor*, Claret afirmava:

Aquel génio activo y astuto, aquel carácter viril que desde su niñez comenzó á lucha a brazo partido con la nobleza revoltosa, para darle á entender que llevaba en sus sienes la gloriosa corona de los reyes de Aragón; que pasó los años de su larga y accidentada vida en movimiento continuo por ensanchar los dominios de su reino, y conservar lo adquirido, le presenta de repente, y sin mas preparación, viejo, inválido y enfermo de aquella enfermedad que al poco tiempo ha de acabar con él. La musa poética no tendrá qua escandalizarse de la perspectiva de ese cuadro, pero la historia no consiente en su rigor que hombre tal comienze sus proezas metiéndose en la cama para morirse (Claret 1888, 101).

I també criticava l'ús de fonts no fiables i l'existència d'anacronismes:

A los principios de la narración parece dejarse llevar de lo que cuenta Muntaner, ó al menos de los que le han copiado, precisamente en la parte que se halla en contradicción con lo que reza la misma crónica de D. Jaime; motivo porque los críticos y biógrafos, por muy simpático testigo que sea Muntaner, no le creen (Claret 1888, 102).

A més a més, Claret no exonerava de responsabilitat els mantenidors del certamen, per haver oferit un guardó amb unes característiques impossibles d'acomplir –un poema que fóra a la vegada història documentada– i que s'haguera de compondre en un període relativament curt i, encara, per haver atorgat el guardó seguint uns criteris, al seu parer, poc objectius:

Pero nada me ha dado mas placer que el considerar como atendieron los mantenedores el ruego que con sinceridad les dirigimos. No han hecho caso del rigorismo histórico para premiar la leyenda, y han acudido caritativamente á socorrer al apurado vate cuando le vieron frotarse las manos con arena y hacerse sangre por subir á la cucaña, cometiendo la ficcion legal de darle el título de maestría en Gay saber, por el procedimiento que los estudiantes de derecho llaman *longa manu*, es decir, sin necesidad de que tomase posesión de la joya que se ostentaba en la innaccesible cima de la cucaña. Conocieron la buena voluntad del poeta en materias de historia y lo dieron por cumplido. Lo que no puede darse, no debía en prudencia haberse exigido, y aplaudo la resolución de los mantenedores con la misma ingenuedad con que me atreví á rogarles en aquella ocasión que usasen de benevolencia. Pedir un fruto madurado en tres meses, era exponerse á premiar una producción tres-mesina (Claret 1888, 103).

La polèmica entrava, finalment, en l'àmbit personal. I en el número de gener de 1889 el director de la revista, Roc Chabàs, publicava de manera sumària els episodis de la discussió entre Valentí Claret i Ramon Campanar. I no s'estava d'expressar la seua sorpresa, en rebre també un comunicat personal del mateix Constantí Llombart. No obstant això, Chabàs, conscient que la intervenció de l'autor del poema guardonat no anava a deixar indiferent ningú, feia palesa la neutralitat de la revista:

Aquí no hay vencidos ni vencedores: se combate el error y se desea alcanzar la verdad. El que más pronto consigue la luz y fija los términos de la cuestión, cree haber puesto una piedra en el templo de la verdad, y ninguna contienda hay tan

estéril en estas luchas en que por ambas partes no se deje el campo sembrado con preciosas semillas. Luchen, pues, aquí en horabuena nuestros literatos. No se crea ofendido el señor Llombart, pues sabemos los sentimientos que abraiga para con él Valentín Claret y nos consta que es su amigo (Chabàs, 130).

El comunicat de Llombart, que tot seguit transcrivim, no està exempt d'una àcida ironia:

Sr. Director de EL ARCHIVO:

Muy distinguido amigo mio: Sin sospechar, ni remotamente, que al facilitarle la lectura de mi leyenda histórica en verso, titulada *La mort del Conqueridor*, al Sr. de Campanar, que con este objeto se me dirigió para conocer la obra, que solo en parte se ha publicado, y de la cual, á la manera de los libretos de ópera, hizo un compendiado resumen para contestar mejor á su contrincante, había de envolverme en la cuestión suscitada por el Sr. Claret, acerca de si son ó no compatibles la poesía y la historia, en plena luna de miel de *mi Mestrage en gay saber*, heme encontrado con el disgusto de ver cuán inútilmente se emborronan las páginas de EL ARCHIVO, destinadas hasta ahora á más interesante lectura.

Siempre había creído yo, porque así lo afirman los más doctos preceptistas, que en las literaturas constituía un género la *poesía* histórica, del cual innecesario juzgo mencionar los innumerables ejemplos que pudieran citarse, y por esta razón, al fijarme en el tema propuesto por *Lo Rat-Penat*, á que el señor Claret se refiere, en mal hora, pecador de mí, caí en la tentación de aspirar al premio ofrecido, sobre todo después de conocida la autorizadísima opinión del autor de *Poesía ó historia*; que el inexperto Jurado debía haber tenido en cuenta, no concediendo á mi trabajo el honor á que aspiraba, á menos que yo no hubiese retirado las notas que le acompañan, ya que en él, cuando tanto abundan en nuestro país ilustraciones como la del Sr. Claret, seguramente huelgan por completo.

Connfieso, pués, el craso error en que hasta el presente he vivido, y en vista de las novísimas teorías del Sr. Claret, cuyos profundos conocimientos soy el primero en reconocer y admirar, aprovecharé en breve la ocasión para dar á la estampa el monstruoso engendro de mi escaso numen, para que, al caer de lleno bajo la férula de tan entendido crítico, nos haga la merced de distraernos alegremente con sus, originales y graciosos chascarrillos, y encuentre á su vez motivos para divertirse, no solo á mis expensas, sino tambien á costa del mal parado Consistorio, que cometió la insigne torpeza de premiarme.

Hasta entonces que volveré, probablemente, á tener ocasión de aplaudir, como mero espectador, las habilidades del Sr. Claret, rogando á V., Sr. Director, y á los pacientísimos suscriptores de EL ARCHIVO me perdonen la molestia que con tan fútil motivo necesariamente les he de haber causado, en muestra de gratitud a las *correctas enseñanzas* que le debo, dé V. un estrecho abrazo de mi parte al Sr. Claret, á quien deseo tantos años de buen humor para referirnos intencionados cuentecillos, como yo he de tardar en replicarle.

Sabe V., que siempre está dispuesto á servirle su afectísimo S. S. q. b. s. m. (Chabàs, 130-131)

També, al mateix número d'*El Archivo*, Ramon Campanar refutava el segon article de Claret. El seu article duu per títol: "Poesía é historia, ó historia y poesía, como quiera. Réplica al Sr. Claret," i en ell lamenta que Claret haguera adoptat un punt de vista personalista contra Llombart, per raó que la poesia guanyadora en el certamen – que era el tema de discussió– era seua. I no amb certa sorna, li retrau la seua faceta d'arrogant polemista:

Se conoce que V. ha tomado por modelo al singular polemista, que de mano maestra nos traza el célebre Larra, y ya digo, no lo hace V. mal en cuanto á esto; pero en lo tocante al tema que planteó, se lo deja incólume y se marcha por los cerros de Ubeda y se entusiasma llenando cuartillas y más cuartillas para desplegar esa vasta erudición que posee, la cual sazona con un sin fin de tonterías que no vienen á pelo, y en las cuales parece traslucirse algo que trasciende a pretendida superioridad, lo cual le hace aparecer á la faz del público ora blandiendo ridículamente la palmeta del dómine, ora como presuntuoso aspirante á inventor de nuevas teorías literarias, que como en olla de grillos deben bullir en su caletre, pugnando en él por salir al mundo exterior, donde sin duda V. sueña que van á conquistarle la inmortalidad, y que de cien leguas están oliendo á pedantería, de que su conciencia le acusa, y procura achacar al prógimo antes de que éste se aperciba y le eche á V. en cara su defecto (Campanar 1889, 138).

I tot seguit, Campanar, comença a citar diverses autoritats per a defensar que art i rigor històric podien conviure en una composició poètica, malgrat que manifesta algunes llicències poc defensables des del punt de vista de l'historiador:

Pasando ahora al capítulo de cargos contra los supuestos anacronismos, el de hacer morir á Alazarach en la desastrosa batalla de Luchente, cuando ya hacia algún tiempo que había dejado de existir en las inmediaciones de Alcoy, lo acomete el Sr. Llombart á sabiendas y con toda intención, pues un personaje de esta magnitud, al cual hace figurar el autor en los primeros cantos de su obra, le parece bien hacerle morir en dicha batalla, tanto más, cuanto que no desvirtúa gran cosa la historia y en último caso, para éso son las notas (3) para los que no la conozcan, puesto que los que su ilustración poseen, no la necesitan para nada (Campanar 1889, 139).

Evidentment, davant aquella argumentació, Valentí Claret no adoptà una actitud passiva. En el número corresponent a març de 1889 d'*El Archivo* publicà un article titulat "Historia ó Poesía (Artículo que puede entenderse dirigido a Lo Rat Penat)," i en ell, a banda de posar en antecedents els lectors –la mala redacció d'un punt del cartell dels Jocs Florals–, insistia a deixar patent la seua opinió: la impossibilitat de compondre un poema rigorosament cenyit a la veritat històrica; però la crítica aviat se centrà en els protagonistes de la polèmica:

El Sr. Llombart sabía perfectamente lo del rigor, el señor Llombart sabe que no lo cumple, el señor Llombart sabe que á pesar de ello Vds. le premiaron y el señor Llombart sabe que ésto se publica por su amigo; luego el señor Llombart á sabiendas y con intención se recrea, señalando á Vds. con el dedo, como si hubiesen hecho una plancha. Por mi parte sigo creyendo que fué esceso de benevolencia, por no haber atendido mi consejo de la primera carta.

Ser parcos en el pedir y severos en el juzgar, me parece obra de prudencia y ejercicio saludable; anima á los medrosos y retraídos y estimula al estudio. Exigir con mucho rigor y premiar con laxitud conduce á que nos infatuemos y creamos matar elefantes al pisar hormigas (Claret 1889b, 154).

Encara, Claret demanava que Lo Rat Penat fóra més primmirat en l'elecció dels mantenidors, i els exigia imparcialitat i que hom respectàs llur autoritat. I amb aquests precés la polèmica sembla que finalitzà, si més no, en la premsa.

Potser, la raó per la qual Llombart no publicà completament *La mort del Conqueridor* tinga a veure en el fet que aquella composició havia suscitat un debat acalorat en què el rigor històric del tractament del tema havia estat qüestionat; o tal volta perquè hom havia posat èmfasi en què es tractava d'una composició produïda amb

unes limitacions temporals gens recomanables. Tot i això, el ben cert és que amb aquesta llegenda en vers Llobart contribuí a engrandir la nòmina de textos renaixencistes que honraven la memòria del rei Jaume I, en tant que fundador de la pàtria dels valencians i model de governant honest i íntegre. Una opció factible per a gran part dels protagonistes de la Renaixença, si d'aportar materials per a imaginar una pàtria ideal es tractava (Archilés & Segarra; Roca Ricart 2011b).

Obres citades

- Archilés, Ferran & Josep R. Segarra. “Renaixença i identitat regional: Constantí Llobart i la construcció de l’imaginari regional valencià.” *Constantí Llobart i el seu temps*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005. 166-183.
- Belenguier Cebrià, Ernest. *Jaume I a través de la història*. València: Tres i Quatre, 1984. Vol. I.
- Campanar, Ramon. “Poesía é historia, ó historia y poesía, como quiera. Réplica al Sr. Claret.” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (gener 1889): 137-143.
- . “Poesía é Historia.” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (octubre 1888): 52-58.
- Chabàs, Roc. “Para la historia de una poesia.” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (gener 1889): 129-131.
- Claret, Valentí. “Ó historia ó poesia.” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (octubre 1888): 98-105.
- . “Historia ó Poesía (Artículo que puede entenderse dirigido a Lo Rat Penat.” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (març 1889a): 145-156
- . “Historia ó poesia.” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (juliol 1889b): 6-11.
- Escartí, Vicent Josep & Josep Enric Estrela. *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX. Actes de les III Jornades culturals (Algemesí 18, 19 i 20 de novembre de 1998)*. València: Saó, 2001.
- Escartí, Vicent Josep & Rafael Roca. *Constantí Llobart i el seu temps*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005.
- Estrela, Josep E. “L’interés pel passat històric a Lo Rat Penat. Calendari Llemosí.” En *Constantí Llobart i el seu temps*. València: Acadèmia Valenciana de la llengua, 2005. 166-183.
- . *Escriptors i literatura al Calendari llemosí (1874-1883)*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2013.
- Furió, Antoni. “Roc Chabàs dins la tradició historiogràfica valenciana.” *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX*. València: Ajuntament d’Algemesí/Saó, 2001, 73-98.
- Llobart, Constantí. “La mort del Conqueridor. Llegendes del segle XIII. L’última victòria.” *La Renaixensa. Revista Catalana* 18 (1888): 297-304.
- . *Poesies valencianes*. València: Publicacions de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006.
- Llobart, Constantí & Francisco Tarín. “La Cartuja de Porta-Coeli. Reseña Histórica (Conclusión).” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (juny 1889a): 226-233.
- . “La Cartuja de Porta Coeli. Reseña Histórica (I).” *El Archivo. Revista de ciencias históricas* (maig 1889b): 200-209.
- Roca Ricart, Rafael. *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: Universitat de València, 2007.
- . *El valencianisme de la Renaixença*. Barcelona: Bromera, 2011a.
- . “La pàtria somniada dels poetes de la Renaixença Valenciana.” *Caplletra* 50 (2011b): 209-236.